

УДК 34:502/504-049.65»364»

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.3.28>

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ДОВКІЛЛЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Стасюк Н.А.,
*PhD, доцент кафедри адміністративного
та фінансового права
Національний університет біоресурсів
і природокористування України
ORCID: 0000-0003-2514-154X
e-mail: stasuknadia@nubip.edu.ua*

Яра О.С.,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного
та фінансового права
Національний університет біоресурсів
і природокористування України
ORCID: 0000-0002-7245-9158
e-mail: yara_o@nubip.edu.ua*

Стасюк Н.А., Яра О.С. Правові механізми захисту довкілля в умовах воєнного стану.

Стаття є всебічним і ґрунтовним дослідженням правових механізмів захисту довкілля в умовах воєнного стану, викликані російською агресією проти України. Військові дії спричиняють катастрофічні наслідки для екосистем, зокрема забруднення повітря, води та ґрунтів внаслідок використання вибухових речовин і боеприпасів. Автор звертає увагу на міжнародно-правові механізми, такі як Женевські конвенції, Римський статут і Конвенції ООН, що регулюють захист довкілля під час збройних конфліктів. Зазначено важливість резолюцій ООН щодо екологічної безпеки в умовах війни.

Українське законодавство, адаптоване відповідно до умов воєнного стану, включає при цьому норми Конституції України, Закону «Про охорону навколишнього природного середовища» та інших нормативних актів. Однак через скасування оцінки впливу на довкілля для певних видів діяльності зростають екологічні ризики в післявоєнний період. Особливу увагу приділено Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності у сфері довкілля та цивільного захисту на період дії воєнного стану».

Крім того, автором аналізуються стратегічні ініціативи держави щодо відновлення екосистем та впровадження системи моніторингу довкілля, що відповідає міжнародним стандартам. У статті наголошується на важливості розробки заходів з адаптації до змін клімату, розвитку екологічної освіти та посилення міжнародного співробітництва. Звіти Міністерства захисту довкілля підтверджують прогрес у впровадженні цих ініціатив, зокрема створення реєстру викидів парникових газів та ін.

Виходячи з проведеного дослідження автором сформульовано практичні рекомендації, зокрема: посилення правової бази, активізація міжнародної співпраці, інституційне зміцнення, підготовка до відновлення та забезпечення громадського контролю. Комплексний підхід до реалізації цих заходів сприятиме мінімізації шкоди довкіллю в умовах війни та забезпечить сталий розвиток України в майбутньому.

Ключові слова: воєнний стан, агресія російської федерації, національна безпека, екологічна безпека, захист довкілля.

Stasiuk N.A., Yara O.S. Legal mechanisms for environmental protection under martial law.

This article is a comprehensive and thorough study of legal mechanisms for environmental protection under martial law, triggered by Russian aggression against Ukraine. Military actions have caused catastrophic consequences for ecosystems, including air, water, and soil pollution due to the use of explosives and ammunition. The author highlights international legal mechanisms such as the Geneva Conventions, the Rome Statute, and UN Conventions that regulate environmental protection during armed conflicts. The importance of UN resolutions on environmental security in wartime is also noted.

Ukrainian legislation, adapted to the conditions of martial law, includes provisions from the Constitution of Ukraine, the Law on Environmental Protection, and other regulatory acts. However, the suspension of environmental impact assessments for certain activities increases ecological risks in the post-war period. Special attention is given to the Law of Ukraine on Amendments to Certain Legislative Acts Regarding Environmental Protection and Civil Defense Activities During Martial Law.

Additionally, the author analyzes the state's strategic initiatives for ecosystem restoration and the implementation of an environmental monitoring system that meets international standards. The article emphasizes the importance of developing climate adaptation measures, promoting environmental education, and enhancing international cooperation. Reports from the Ministry of Environmental Protection confirm progress in implementing these initiatives, including the creation of a greenhouse gas emissions registry.

Based on the research, the author formulates practical recommendations, including strengthening the legal framework, intensifying international cooperation, institutional strengthening, preparing for restoration, and ensuring public oversight. A comprehensive approach to the implementation of these measures will help minimize environmental harm during the war and ensure Ukraine's sustainable development in the future.

Key words: martial law, Russian Federation aggression, national security, environmental security, environmental protection.

Постановка проблеми. У сучасних умовах воєнного стану, спричиненого військовою агресією російської федерації (рф), захист довкілля набуває особливого значення, адже військові дії створюють безпрецедентні виклики для екологічної безпеки. Руйнація інфраструктури, забруднення ґрунтів, водних ресурсів та атмосфери, а також порушення природних екосистем є наслідками, які вимагають оперативної та ефективної правової відповіді. Окрім прямого впливу на природу, ці екологічні проблеми мають серйозні соціально-економічні наслідки, включаючи загрозу здоров'ю населення, втрату природних ресурсів і зменшення біорізноманіття.

Особливу актуальність питання захисту довкілля в умовах воєнного стану набуває в Україні, яка перебуває у стані тривалого збройного конфлікту. Знищення промислових об'єктів, використання екологічно небезпечних боєприпасів, мінування територій, лісові пожежі та забруднення водойм через військові дії створюють масштабні загрози, з якими традиційні механізми правового регулювання часто не здатні ефективно впоратися. Водночас міжнародне екологічне право, яке передбачає заборони щодо екологічно небезпечних дій під час збройних конфліктів, залишається недостатньо реалізованим у національній правовій системі.

У цьому контексті виникає потреба у розробці й удосконаленні правових механізмів, спрямованих на попередження екологічних ризиків, мінімізацію шкоди довкіллю та відновлення екосистем. Це включає як адаптацію існуючого законодавства до умов воєнного часу, так і імплементацію міжнародних норм екологічного права. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю інтегрування екологічної складової в національну політику безпеки, розробки комплексного підходу до захисту довкілля в умовах воєнного стану та забезпечення права майбутніх поколінь на безпечне й сприятливе для життя навколишнє середовище.

Стан дослідження. Дослідженню питання аналізу екологічної безпеки та захисту довкілля присвячена низка праць дослідників та науковців. Так, дане питання вивчали: Алмаші І., Альонкін О., Ковтун О., Козмуляк К., Краснова Ю., Фоменко В. та інші. Втім, в умовах сьогодення, окреслене питання потребує подальших досліджень.

Метою статті є комплексне та всебічне дослідження правових механізмів захисту довкілля в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» № 64/2022 24 лютого 2022 було введено воєнний стан [13]. Згодом, з початку широко-

масштабного вторгнення рф, воєнний стан неодноразово продовжували. На сьогодні, рф своїми діями завдає шкоди не лише інфраструктурі нашої країни, руйнуючи міста та життя людей, а й негативно впливає на навколишнє природне середовище. Використання боєприпасів вибухової дії, збідненого урану як складову частину броні танків, бронейних пуль призводить до забруднення повітря, вод та ґрунтів [18].

В контексті окресленого питання, варто проаналізувати міжнародні документи. Так, дане питання регулюють наступні документи:

Женевські конвенції 1949 року та додаткові протоколи (1977). Забороняють методи війни, які завдають тривалої, серйозної та масштабної шкоди довкіллю. Зобов'язують захищати природне середовище під час збройних конфліктів.

Міжнародне гуманітарне право (МГП). Встановлює принципи пропорційності та необхідності, забороняє зброю масового знищення, що завдає шкоди екосистемам.

Римський статут Міжнародного кримінального суду. Кваліфікує атаки, що завдають значної шкоди довкіллю, як воєнні злочини або злочини проти людства.

Конвенції ООН. Конвенція про транскордонне забруднення повітря: Регулює зменшення шкідливих викидів.

27 травня 2016 року на Асамблеї ООН з навколишнього середовища була ухвалена резолюція «Захист довкілля в районах, уражених збройними конфліктами» (UNEP / EA. 2/Res. 15). За оцінками неурядових організацій, цей документ став найбільш важливим з подібних з 1992 року [4]. Резолюція визнає важливість здорових екосистем і сталого управління природними ресурсами для зниження ймовірності виникнення збройних конфліктів. Вона також підтверджує рішучу підтримку повного виконання Цілей сталого розвитку, визначених у резолюції 70/1 Генеральної Асамблеї ООН під назвою «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» [12].

6 грудня 2017 року в Найробі Асамблея ООН з навколишнього середовища ухвалила резолюцію «Пом'якшення наслідків та обмеження забруднення довкілля у районах, вражених збройними конфліктами та тероризмом». Цей документ окреслив подальші кроки Програми ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП), включаючи направлення спеціальних місій і надання допомоги країнам, які потерпають від воєнних дій або терористичних актів. Важливою частиною резолюції є акцент на необхідності особистих поїздок Виконавчого директора ЮНЕП в постраждалих регіонах для безпосереднього оцінювання ситуації [11]. Крім того, для збереження навколишнього середовища та забезпечення екологічної безпеки під час збройних конфліктів важливе значення має й національне законодавство України [8].

Екологічна безпека є невід'ємною складовою національної безпеки України, особливо в умовах війни, коли масштаб екологічної шкоди від застосування зброї стає значним. Згідно з частиною 16 Конституції України, забезпечення екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на території країни, а також подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – глобальної трагедії, є обов'язком держави, що також включає збереження генофонду українського народу [9]. У час воєнного стану екологічна безпека держави знаходиться під серйозною загрозою, тому її забезпечення стає одним із найважливіших завдань. Військова агресія рф проти України наблизилася до екологічної катастрофи. Довкілля виступає безмовною жертвою цієї агресії. Екотероризм має бути покараний. Відновлення довкілля після негативного впливу збройної агресії рф проти України є важливим пріоритетом державної екологічної політики [7].

У Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року екологічна безпека визначена як складова національної безпеки [3]. У Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» екологічна безпека розглядається в кількох аспектах:

1. як намір законодавчо забезпечити екологічну безпеку життєдіяльності людини (ч. 1 Преамбули Закону);
2. як елемент екологічної політики держави, спрямованої на забезпечення безпечних умов існування живої та неживої природи, а також захисту здоров'я та життя населення від шкідливих наслідків забруднення довкілля (ч. 2 Преамбули Закону);
3. як одне з основних завдань законодавства щодо охорони навколишнього природного середовища (ст. 1 Закону);
4. як ключовий принцип охорони довкілля (п. а та б ст. 3 Закону);
5. як суб'єктивне екологічне право громадян (п. а ст. 9 Закону);

6. як обов'язок громадян у сфері охорони природи (п. б ст. 12 Закону);
7. як мету управлінської діяльності в природоохоронній сфері (ч. 5 ст. 16 Закону);
8. як окремий напрямок природоохоронної діяльності (Розділ XI Закону) [10].

Забезпечення екологічної безпеки в оборонній сфері регулюється низкою законодавчих актів, зокрема законами України: «Про оборону України», «Про Збройні сили України», «Про правовий режим воєнного стану», «Про використання земель оборони» та іншими. Завдання з гарантування екологічної безпеки покладаються на Міністерство оборони України. Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 року «Про затвердження Положення про Міністерство оборони України», це Міністерство, спільно з Збройними силами, має повноваження щодо забезпечення екологічної безпеки, виконання норм законодавства з питань цивільного захисту та екології, співпраці з органами влади в галузі охорони довкілля, а також здійснення міжнародної співпраці з питань екологічної безпеки військової діяльності.

Особливу увагу варто приділити прийняттю Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності у сфері довкілля та цивільного захисту на період дії воєнного стану» [15], який вніс зміни до Кодексу цивільного захисту України, а також до Законів України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «Про оцінку впливу на довкілля» та «Про тваринний світ». Цей закон скасував проведення експертно-оціночних заходів, зокрема оцінки впливу на довкілля (ОВД) для планових дій, спрямованих на оборону держави, ліквідацію наслідків бойових дій та надзвичайних ситуацій під час воєнного стану та в період відбудови. Однак така норма потребує термінового доопрацювання. Процедура ОВД могла здійснюватися лише на підконтрольних територіях, зокрема в районах, де бойові дії відбуваються в обмеженому обсязі. Це дозволяло попередити можливе погіршення екологічного стану на цих територіях, але скасування цієї процедури може призвести до збільшення негативного впливу на найбільш збережені регіони. Крім того, відсутність процедури ОВД після завершення війни може порушити баланс між економічними, соціальними та екологічними інтересами, оскільки це може спричинити інтенсивну експлуатацію природних ресурсів у неушкоджених областях [18].

Крім того, варто звернути увагу на наступні Закони, зокрема, «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану» та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження лісів». Основною метою цих нормативно-правових актів є спрощення процедур проведення відновлювальних робіт з ліквідації наслідків війни протягом дії воєнного стану та у подальший час – період відбудови після завершення воєнних дій.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану» [17] були внесені зміни до 12 нормативно-правових актів, зокрема до Земельного кодексу України та ряду інших законів, таких як «Про транспорт», «Про топографо-геодезичну і картографічну діяльність», «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні», «Про землеустрій», «Про охорону земель», «Про оцінку земель», «Про Державний земельний кадастр», «Про правовий режим воєнного стану», «Про внутрішній водний транспорт», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин» та «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів».

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження лісів» [16] були внесені зміни до ряду нормативно-правових актів, зокрема до Земельного кодексу України, Лісового кодексу України, а також до Законів України: «Про охорону земель», «Про природно-заповідний фонд України», «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про землеустрій», «Про відчуження земельних ділянок та інших об'єктів нерухомого майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності», та «Про Державний земельний кадастр». Загалом було змінено 9 нормативно-правових актів [2].

Катастрофічні наслідки війни для екології України важко переоцінити. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України щотижня публікує на своєму офіційному сайті дайджести ключових наслідків російської агресії для довкілля України, а також міжнародні організації регулярно випускають звіти про вплив війни на конкретні природні ресурси [8].

У звіті щодо виконання Операційного плану реалізації Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на 2022–2024 роки було підсумовано такі ключові результати за 2022 рік:

Адаптація до зміни клімату. Впровадження адаптаційних заходів у секторах економіки та на місцевому рівні.

Екологічна безпека. Моніторинг забруднення, збереження біорізноманіття, інтеграція екологічних аспектів у політику.

Скорочення викидів парникових газів. Заходи щодо зниження викидів CO₂, стимулювання чистих технологій.

Інституційна спроможність. Підвищення ефективності державних органів у реалізації кліматичних політик [6].

Згідно зі Звітом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України про виконання у 2023 році Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на період з 2021 до 2025 року [5], здійснюються заходи, спрямовані на забезпечення прав людини на безпечне довкілля. Зокрема, передбачено розроблення методичних, дидактичних і навчальних матеріалів, орієнтованих на формування культури екологічної поведінки, сталого споживання та екологічної етики Міндовкілля на період 2021–2025 років. Для реалізації цього заходу з метою підвищення рівня екологічної освіти та екологічного виховання населення 20 червня 2023 року був підписаний спільний наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України та Міністерства освіти і науки України (№ 424/765), згідно з яким утворено Міжвідомчу робочу групу для удосконалення системи екологічної освіти в Україні.

Одним із важливих інструментів державного регулювання, спрямованих на вирішення досліджуваної проблеми, є система державного моніторингу навколишнього природного середовища. Вона створюється з метою забезпечення збору, обробки, збереження та аналізу інформації про стан навколишнього середовища, прогнозування можливих змін та розробки науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття ефективних управлінських рішень. На думку автора, належна організація цієї системи має важливе значення для створення безпечного довкілля. Так, відповідно до Закону України № 2973-IX [14], який доповнив чинний закон, було введено нові положення, зокрема статті 22-1–22-3, що регулюють функціонування державної системи моніторингу довкілля та її підсистем у таких режимах:

- постійного функціонування;
- підвищеної готовності;
- реагування на надзвичайні екологічні ситуації;
- відстеження в період відновлення (реабілітації).

Функціонування цієї системи здійснюється на таких рівнях:

- національному (державному);
- регіональному;
- локальному (місцевому);
- об'єктовому.

Крім того, статтею 22-3 введено нове поняття «Спостереження за станом довкілля», яке реалізують органи виконавчої влади, інші уповноважені державні органи, а також органи місцевого самоврядування. Підприємства, установи та організації, діяльність яких може спричинити або вже спричинила погіршення стану довкілля, зобов'язані здійснювати спостереження за станом довкілля на своїх територіях відповідно до чинного законодавства [1].

Висновки. Отже, в умовах воєнного стану захист довкілля є складовою національної безпеки та невід'ємною частиною міжнародних зобов'язань України. Українське законодавство, зокрема екологічні та природоохоронні норми, адаптується до воєнних реалій, що включає запобігання екологічним злочинам і відновлення пошкоджених екосистем. Міжнародні механізми, такі як Женевські конвенції, Римський статут та інші екологічні договори ООН, забезпечують базу для правового захисту навколишнього середовища та притягнення до відповідальності за екологічні злочини.

Виходячи з аналізу окресленого дослідження варто виділити практичні рекомендації:

1. Посилення правової бази;
9. Міжнародна співпраця;
10. Інституційне зміцнення;
11. Підготовка до відновлення;
12. Громадський контроль.

Комплексний підхід до реалізації цих рекомендацій дозволить не лише мінімізувати шкоду довкіллю в умовах воєнного стану, але й створити основу для сталого екологічного відновлення України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алмаші І.М. Забезпечення права людини на безпечне довкілля в умовах воєнного стану: правовий аспект. *Нове українське право*, Вип. 2, 2024. С. 35–41.
2. Альонкін О. Забезпечення права на безпечне довкілля в умовах воєнного стану. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2024. № 3. С. 15–25.
3. Декларація про державний суверенітет України : Декларація Верховної Ради Укр. Рад. Соціаліст. Респ. від 16.07.1990 № 55-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (дата звернення: 20.11.2024).
4. Діяльність ООН щодо охорони навколишнього середовища в районах, вражених збройним конфліктом: перспективи для України. *Українське право*. URL: https://ukrainepravo.com/international_law/public_international_law/diyal%60nist%60oon-shchodo-okhorony-navkolyshn%60ogo-seredovyshcha-v-rayonakh-vrazhenykh-zbroynym-konflik (дата звернення: 18.11.2024).
5. Звіт про стан виконання у 2023 році Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на період до 2025 року, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2021 р. № 443. URL: <https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/Rozmishhennya-Zvit-po-vykonannu-NPD-za-2023.pdf> (дата звернення 18.11.2024).
6. Звіт щодо стану виконання у 2022 році Операційного плану реалізації у 2022–2024 роках Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2021 р. № 1363. URL: <https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2023/05/Zvit-shhodo-stanu-vykonannya-u-2022-rotsi-Operatsijnogo-planu-realizatsiyi-u-2022-2024-rokah-Strategiyi-ekologichnoyi-bezpeky-ta-adaptatsiyi-do-zminy-klimatu-na-period-do-2030-roku.pdf> (дата звернення 18.11.2024).
7. Ковтун О.М. Забезпечення екологічної безпеки України в умовах воєнного стану: зміна пріоритетів. Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану: *матеріали наук.-практ. онлайн-конференції (Харків, 8 груд. 2022 р.)* / за заг. ред. А.П. Гетьмана; МОН України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. екол. права, Каф. права Європ. Союзу, Рада молодих вчених. Харків: Право, 2022. С. 87–91.
8. Козмуляк К.А. Правове регулювання охорони довкілля під час збройних конфліктів на прикладі України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, Серія Право. Випуск 73: частина 1. 2022. С. 174–180.
9. Конституція України: від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 20.11.2024).
10. Краснова Ю.А. Право екологічної безпеки в Україні: дис. док. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2018. 465 с.
11. ООН посилить діяльність із захисту довкілля у зонах збройних конфліктів та протидіятиме забрудненню навколишнього середовища внаслідок тероризму. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/oon-posilit-diyalnist-iz-zahistu-dovkillya-u-zonah-zbrojnih-konfliktiv-ta-protidiyatime-zabrudnennu-navkolishnogo-seredovisha-vnaslidok-terorizmu> (дата звернення: 20.11.2024).
12. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року. *UNDP*. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/peretvorennya-nashoho-svitu-poryadok-dennyy-u-sferi-staloho-rozvytku-do-2030-roku> (дата звернення: 19.11.2024).
13. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 19.11.2024).
14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної системи моніторингу довкілля, інформації про стан довкілля (екологічної інформації) та інформаційного забезпечення управління у сфері довкілля: Закон України від 20.03.2023 № 2973-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2973-20#Text> (дата звернення: 18.11.2024).
15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності у сфері довкілля та щодо цивільного захисту на період дії воєнного стану і у відбудовний період: Закон України від 15.03.2022 № 2132-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2132-20#Text> (дата звернення: 20.11.2024).

16. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження лісів : Закон України від 20.06.2022 № 2321-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2321-20#Text> (дата звернення: 21.11.2024).
17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 12.05.2022 № 2247-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2247-20#Text> (дата звернення: 19.11.2024).
18. Фоменко В.С. Правове забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану. *Наука і техніка*. № 6 (6) 2022. С. 407–418.